

P O L S K O T

**Dan sa
škorpijom**

Prevela
Dubravka Srečković Divković

Laguna

Naslov originala

Paul Scott

THE DAY OF THE SCORPION

Copyright © Paul Scott 1968

Translation Copyright © 2010 za srpsko izdanje, LAGUNA

*Fern i Džonu,
s najtoplijom ljubavlju i poštovanjem*

SADRŽAJ

Prolog
9

PRVA KNJIGA: Zatočnici tvrđave

Prvi deo
HAPŠENJE, 1942.
19

Drugi deo
ISTORIJA
58

Treći deo
SVADBA, 1943.
109

DRUGA KNJIGA: Pisma odrešenja

Prvi deo
SITUACIJA
273

Drugi deo
KRŠTENJE, 1942.
374

Epilog
573

PROLOG

Pisac ove knjige jednom je u uskoj uličici pretežno induskog grada, u četvrti koju naseljavaju zelenaši, susreo muslimanku. Sticao se osećaj da je pošla da traži pare na zajam. Imala je burku, tu nehigijensku pokrivku što skriva od glave do pete, što ženu pretvara u živi simbol nedelotvornog ljudskog čišćenja zaostataka, i posmatrača lišava čak i utiska njenih očiju iza prorezâ kroz koje gledaju ovaj veseli svet, očiju koje su u iskušenju ali ne iskušavaju; odevni predmet koji po svoj prilici raspaljuje ženi strasti, ali joj zato ledi očekivanja da će te strasti biti zadovoljene. Ona budi žaljenje zbog ustreperelosti koja je zasigurno kinji.

Kad je prošla, za njom je ostao miris „šanela 5“, što je nago-veštavalo da joj novac treba zato što voli skupe stvari. Možda je buntovnog duha, ili je rastrže zbrka ideja i namera. S druge strane, možda je samo poslušna svome mužu i radi njegovog ličnog uživanja zaliva se mirisom za koji ni sama ne shvata da takođe znači opšti poziv – pa je tog dana prošla tom zelenoškom ulicom samo zato što joj je tuda prečica do džamije. Bio je petak, a u Kuranu piše: „O vernici, kada se u petak na molitvu pozove, kupoprodaju ostavite i pođite molitvu obaviti; to vam je bolje, neka znate! A kad se molitva obavi, onda se po zemlji

raziđite i Alahovu blagodat tražite i Alaha mnogo spominjite, da biste postigli što želite.“ Možda joj je namera bila da se, kad se namaz svrši, vrati istim putem kojim je i došla.

Ukoliko je išla da se klanja Bogu, onda to znači da se uputila Velikoj džamiji, koja počiva u srcu grada. Njeno minare nije jedino minare u Ranpuru, ali je zato najviše, i jedino s kojeg se u današnje vreme oglašava ezan; ostale džamije u Ranpuru više ne služe kao kuće božje. Neke su propale; druge, manje oronule, koristi opština kao skladišta. U Ranpuru još ima muslimana, ali prošla su ona vremena kad su se o velikim danima Ramazan-bajrama i Kurban-bajrama te džamije punile hiljadama vernih, i iz grada i iz okolnih sela po ravnicima. Ta vremena su prošlost zato što su prošlost i hiljade vernih. Pojedini među onima preostalima još oplakuju prijatelje i srodnike koji su odabrali islam, ali nikad nisu stigli u obećanu zemlju budući da su pomrli na putu, neki od bolesti, mnogi od nasilja. Katkad voz kojim putuju donese i ponekog iz sveta islama, dupke pun putnika koji nisu odabrali islam, niti su pak zadovoljni ostankom i životom tamo, u kućama gde su se rodili. I ti ljudi oplakuju, oplakuju ono što su ostavili za sobom, i prijatelje i srodnike koji su se na to putovanje otisnuli zajedno s njima, no nisu poživeli da mu vide kraj. Pojedini preživeli naselili su se u Ranpuru, koji je bio, i još je, grad što se širi, sedište provincijske vlade. Na obalama svete reke ima hramova i obrednih kupališta, sa stepenicama i gatovima za spaljivanje. Mostovi spajaju severnu s južnom obalom, manje gusto nastanjenom od severne, na kojoj vidik kvare periferne i tangencijalne industrijske celine sa svojim dimnjacima višim od svakog minareta. Gledano iz vazduha, to širenje upolje iz drevnog jezgra grada pretvara se u nešto nalik pravilnoj šari. Sa zemlje se nikakva šara ne vidi (sem na istočnoj strani, gde su puteve i zdanja vojnog naselja s vojničkom preciznošću izgradili ljudi koji su takođe prošlost), dok je samo jezgro lavirint uskih ulica i čaukova*

* Na hindiju: trg, raskrsnica na kojoj je i tržnica. (Prim. prev.)

gde čovek očas može zalutati, pa se onda, kad zaluta, iščuđava kako uopšte neko i zna za prečicu do džamije ili do bilo čega, a nekmoli kako da je nađe. Tu će vam se možda učiniti da nema tog dugog iskustva koje će vam doneti to znanje; zapravo, ova zbrka deluje maltene namerna, kao da je posledica shvatanja potrebe da se ljudi zbiju kako ih ne bi uništila zemlja koja u najboljem slučaju izgleda ravnodušna, a u najgorem zloćudno protivna onome što ljudi rade.

Ostaviti te uske ulice i zakrčene čaukove za sobom i zaći u prostor koji se nekada dičio imenom civilne četvrti, prostor širokih avenija i džinovskih bungalova u obzidanim dvorištima, a koji kulminira paladiovskom raskošju zgrada vladinog doma, sekretarijata i zakonodavne skupštine; nastaviti, i dalje na istok, pored mejdana*, državnog koledža, bolnice i filmskih studija, pa ući u vojno naselje, koje je svojevremeno neko opisao kao Olderšot zasaden drvećem radi hladovine, umesto da mu se drveće poseče kako bi se načinilo mesta – sve to znači preći iz jednog istorijskog razdoblja u drugo i osetiti kako su ti ljudi s malog i dalekog Britanskog ostrva, oni isti što su ovde gradili i nastanili se, pokušali da njima naizgled najprikladnijim jezikom arhitekture izraze svoj osećaj slobode što napokon oko sebe imaju prostora, što imaju zemlju čija dužina i širina obećavaju savršene uslove za konkretne i apstraktne dokaze njihovog nesvakidašnjeg dara da svime upravljaju i da sve nagnaju da funkcioniše. A opet, ovde vlada i izvesna atmosfera obazrivosti, kao da su dosegli i priznali neka neočekivana ograničenja, pa se tiho, razborito, s njima saživeli. Prekasno je da se te razmere suze i da se sve sažme na jedno mesto, te svaki put i svako zdanje zrače utiskom da su okrenuti sami u sebe kako bi podneli opsadu.

* Doslovno: središte; reč arapskog (po nekima persijskog) porekla koja označava veliku travnatu površinu, poljanu, obično u gradu. U Indiji, zavisno od doba i grada, mejdan je mogao služiti kao izletišta i šetališta, ali i kao teren za vojne smotre. (Prim. prev.)

Ako u mestima poput Ranpura potražite neka vrednija sve-dočanstva onoga što su ostrvljani ostavili za sobom, možete izabrati bilo koje javno zdanje ili postrojenje kao vidljiv dokaz: puteve, železničke pruge i telegraf na ime savremenog sistema komunikacija; Vrhovni sud kao prefinjen zakonik građanskog i krivičnog prava; koledž kao obrazovnu ustanovu po univerzitetkim standardima; zakonodavnu skupštinu kao demokratsku vladu; sekretarijat civilne službe načinjen po složenoj slici onoga u Vajtholu; klubove kao odraz i uzor urbanog i kulturnog ponašanja; menze i kasarne kao ideal vojničke službe majci otadžbini. Sve je to zaveštanje, nesumnjivo; i to, i jezik, i humoviti grobovi na engleskom groblju svetog Luke u najstarijem delu vojnog naselja, gde mnogi spomenici beleže preranu smrt, cvet sasečen pre svoga proleća, ili u samo proleće života, sa svime onime što to nagoveštava, kao kakav nedovršen posao.

Ali nije to ono što će na stranca ostaviti najsnažniji utisak prilikom njegovog puta u civilnu četvrt, u sam stari grad (gde će zalutati i primetiti kako zelenaškom ulicom prolazi žena u burci), potom natrag pored sekretarijata, zakonodavne skupštine i vladinog doma, pa u staro vojno naselje, dok traži tačke gde se sadašnjica dodiruje sa stvarnošću od pre dvadeset godina, odjeke, recimo, one afere u Bibigarskim vrtovima. Ono što na njega ostavlja utisak jeste nešto iza čega nije ostalo spomenika, ali čiji su svedoci sve ono ostalo skupa: činjenica da su ovde u Ranpuru, i u mestima kao što je Ranpur, Britanci doživeli svoj kraj i kraj onoga što su bili.

Na preko tri hiljade kilometara jugozapadno od Ranpura, mada i dalje u okviru granica provincije kojoj je Ranpur glavni grad, nalazi se grad Premanagar, a tu je – sedam-osam kilometara dalje, označavajući mesto starijeg istoimenog grada – tvrđava Premanagar.

Premanagar se izgovara kako se i piše, *Premanagar*. Britanci starog kova obično su ga pak zvali *Preman'g'*, snažno naglašava-

jući drugi slog i skroz gutajući treći i četvrti, što je tvrđavi dalo status kakav uživa šator kad ga nazovemo paviljonom. Prvobitno su ga izgradili radžputi*, ali onda je tvrđava delom razorena, pa su je zakrpili Moguli i zauzeli je radi opiranja Mahratama, ali je na kraju pala u ruke Britancima. Sredinom devetnaestog veka, neko vreme to je bilo sedište jednog engleskog džentlmena-pirata sumnjivog porekla, po prezimenu Tarner, koji je tu osnovao najamničku vojsku koju je poetski nazvao „Tarnerovi konjanici“. Njegovi vojnici bili su strah i trepet za taj kraj, i pričalo se da su slepo odani svome vođi. Sem svojih „konjanika“, Tarner je imao i šest žena, i skromno bogatstvo koje je izgubio kockajući se u Kalkuti, u nastojanju da kupi i sedmu. Umro je prilikom jedne čarke koju previda većina istoričara Ustanka iz 1857, verovatno zato što još ni sad niko ne uspeva da sagleda šta je do nje dovelo, niti je ona sama pak do nečeg dovela. A stari dagerotip prikazuje Tarnera kao čoveka s bakenbardama i netremičnim, bledim očima, koje su verovatno bile plave. Podozreva se da je ubijen. Njegova paravojna konjica ili je izginula zajedno s njim, ili se raspršila u potrazi za novim pustolovina, te tako nema preživelih Tarnerovih konjanika da ovekoveče sećanje na njega. Bio je, vele, na silu zavrbovan mornar koji je u Madrasu dezertirao i potražio sreću severnije. Ali nije ni važno. On je samo mrtvac uzidan igrom slučaja u temelje tog drugog razorenog uporišta, Britanske imperije.

Zaista su pravi mrtvaci i uzidivani u temelje tvrđave Premanagar. To je bila u to vreme moda, ali roditelji onih mladića (a ponekad i supruge tih mladića) koji su živi sahranjeni da bi tvrđava srećno opstala – štedro su nagrađeni. Priča se, međutim, da su jednom pratili kroz prošlost nesrećnu kob baš ove

* Grupacija koja predstavlja najviši sloj kaste kšatrija, tj. „vojnika“. Sama reč verovatno potiče od „radža putra“, što znači „vladarev sin“, ali ne zna se da li je reč o etničkoj grupaciji koja je postala sinonim za kastu, ili je reč o kasti probranih i odlikovanih vojnika koji su potom postali entitet za sebe. Danas većinom naseljavaju Radžastan, ali ih takođe ima i u Indiji, naročito severnoj i središnjoj. (Prim. prev.)

tvrđave, i stigli do podatka da je dvorski rizničar radžputskog vladara koji ju je izgradio – i uzidao jednog izglednog mladog čoveka i njegovu suprugu-devojčicu – potkrađao novac namenjen ucveljenoj porodici čitavih pet godina, koliko je trebalo dok je mladićev otac smogao hrabrosti da zgazi obzire prema rizničaru i pomene nepravdu. Ne zna se šta je potom bilo s rizničarom, niti sa žalbom. A u svakom slučaju sve je to nagađanje. Ima prizvuk mita koji se razvio tek kasnije, da objasni ili makar uzvisi tu zlosrećnost. Britanci su – kao i uvek – tu izvukli najviše. Nasledili su delimično srušeno zdanje i obnovili ga sa smernom odlučnošću, kao da ih prestravljuje i sama pomisao da menjaju bilo šta što bi se potom moglo okrenuti protiv njih. Do 1939. tvrđava je služila kao kaznena kasarna, i bila magnet za vojne tajne planove koje su kovali sedokosi pukovnici, isti oni što su zaboravili da su kao mladi i zeleni podoficiri većito smatrali da im takve stroge vežbe odvlače pažnju od onoga što u životu zaista treba raditi.

Od 1939. tvrđava je pretvorena u zatvor – civilnu, a ne više vojnu hapsanu. Obuhvatala je temelje starih spoljnih bedema, jedan razvaljeni i opustošeni hinduistički hram na mestu gde su nekad bile međe Južne kapije, još izdržljivi unutrašnji bedem, jednu lepu džamiju, dva bunara, jarbol za zastavu, i obzidano dvorište od crvenice. Tu, u tom dvorištu, između avgusta 1942. i dana kad su ga pustili na slobodu, najčuveniji zatvorenik tvrđave načinio je bašticu, da prekрати vreme. Njeni tragovi još se vide. Da je imao više sreće od Tarnera, uspomenu na njega očuvao bi sâm običaj, Indijcima drag, da se mesta nazivaju po svojim osnivačima ili najslavnijim stanarima. Ali danas to mesto niko ne zna kao Kasimovu baštu. Sem toga, posredi je samo komadić zemlje.

Pod brdom na kojem stoji ta tvrđava od crvenog kamena, u svojoj masivnoj nepokretnosti usled sve manje upotrebljivosti, počivaju i druge ruševine, arheološko nalazište gde je 1926. vršio iskopavanja tim Francuza, čiji je pak predvodnik

postao *persona non grata* kod zamenika komesara i guvernera provincije kada se neka engleska leđi, izvesna mis Frejl, požalila da joj je profesor Lebrin uputio nepristojnu ponudu dok joj je pokazivao jedan nedavno otkriven friz sa hinduističkim erotskim prikazima. Ekspedicija se pokupila i vratila u Pondišeri obavijena veselom galskom brukom, kolektivno sležući ramenima, a Englez islednik, koji se posledično zainteresovao, čisto arheološki, za iskopine u Premanagaru, ustanovio je da je ta „erotika“ razočaravajuće mlaka, zapravo toliko mlaka da je time narušen i dobar glas gospođice Frejl, te je pokupila prnje i odselila se u Persiju.

Iza ruševina počiva ravnica, ispošćena od dugih vekova, slabih padavina, povremenih poplava i rđave obrade: splet starih presahlih rečnih korita (takozvanih „nula“) i travnatih humčica po kojima su zvonile i još zvone medenice kozjih stada što traže hlad pod retkim drvećem i grmljem čije je lišće, iznurenog izgleda, požutelo od prašine nošene vetrom s neasfaltiranih traka duž obeju strana glavnog drumu. Drum bode oči u tom sušnom predelu, kao kakva okamenjena arterija. Životodavna krv ove zemlje, promet vozila i ljudi, teče njime razređeno i nepravilno. Čak i dan-danas možeš stati uz taj put i ne čuti ništa po čitav sat, sem povremenih medenica i fijuka vetra u telegrafskim žicama. Vetar je vreo. U podne se obris tvrđave rasplinjava od nemirnog, titravog vazduha. Na odgovarajućoj razdaljini, poprima izgled fatamorgane, a u pojedina doba godine, kad se steknu klimatski uslovi, zapravo i stvara fatamorganu – repliku sebe same što lebdi iznad tla, ponekad i naopačke. Englezi su, primećujući tu pojavu, često lovili sebe kako ih podseća na Kiplinga ili A. E. V. Mejsona, i kako jedva čekaju zalazak sunca, jer uglavnom je to vreme da se okrepi telo i oživi duh posle raznih teških bremena dužnosti.

Ranpur i tvrđava Premanagar su prve dve slike u ovoj priči koju pričamo.

PRVA KNJIGA
Zatočenici tvrđave

Prvi deo

HAPŠENJE, 1942.

I

Bivšeg glavnog ministra Mohameda Alija Kasima uhapsio je u njegovom domu u Ranpuru u pet izjutra, 9. avgusta 1942, jedan viši oficir engleske policije koji je stigao automobilom u pratnji motociklista, dva naoružana stražara, i s nalogom za njegovo lišavanje slobode po Uredbi o zaštiti indijskog zakona. Policajac je deset minuta čekao sa spoljne strane zaključane gvozdene kapije dok je čokidar* otišao da probudi nekog slugu, pa ovaj probudio drugog, a taj drugi probudio gospodina Kasima. Dok je policajac stigao do ulaznog hola, gospodin Kasim je već stajao tamo u širokim domaćim pantalonama.

„Dobro jutro“, rekao je bivši glavni ministar. „Žao mi je što su vas tako rano digli iz postelje. Je li to za mene?“

„Nažalost, jeste“, odgovorio je policajac. Gospodin Kasim je ovlaš preleteo pogledom nalog, zamolio Engleza da uđe i obećao da se brzo vraća. Gospođa Kasim je izašla i ponudila ovoga jutarnjom šoljicom kafe, koju je morao da odbije, osećajući da baš i nisu okolnosti za to. Ona je klimnula glavom, kao da joj je sve jasno, a potom otišla da pomogne mužu da se spremi.

* Na hindiju: stražar, čuvar nekog mesta ili zgrade. (Prim. prev.)

Posle deset minuta gospodin i gospođa Kasim ušli su u predvorje zajedno.

„Kuda me zapravo vodite?“, upitao je gospodin Kasim.

Policajac je oklevao. „Naređenje glasi da vas odvedem do zgrade vlade. Mimo toga ništa ne mogu da kažem.“

„Aha, lepo, to je samo uvodna formalnost. Teška posla da će me tamo držati malo duže. Mada se nadam da neće baš biti ni Kandipatski zatvor. Grozno je vlažan i sumoran.“ Na to se okrenuo supruzi, da je zagrlj, a policajac se odmakao i zagledao u jedan od brojnih portreta na zidu, studiju poprsja postarijeg Indijca s velikim brojem prilično gizdavih ukrasa: verovatno otac bivšeg glavnog ministra. Porodica Kasim oduvek je bila bogata i uticajna. Kuća beše velika i raskošno uređena, ali imala je onaj miris na začine indijske kuhinje i indijska cvetna ulja koji Englezima nikad ne prija; smatraju ga ne baš civilizovanim, ili civilizovanim tek koliko da nagovesti kako između drevnog i savremenog društva nema razlike.

„Spreman sam“, reče gospodin Kasim.

„Nemate torbu?“

„O, ovde je.“ On pokaza na kofer i smotani madrac naslonjen uz zid. „Spakovao sam se sinoć, čim sam čuo vesti o glasanju kongresnog komiteta u Bombaju. Pa sam računao da će nam ovo prištedeti vremena.“

Policajac pogleda u prtljag i prikri reakciju – iznenađenje i blagu ljutnju – tako što napući usne. Već neko vreme se potajno radi na naložima za hapšenja i njihovoj organizaciji, ali samo hapšenje, ako već mora dotle doći, valjda bi trebalo da bude iznenađenje.

Ništa ne rekavši, policajac se saže, uze kofer i madrac, pa ih ponese do kola što su čekala, a tamo ih preuze jedan od slugu, sad u potpunosti budnih i spremnih, što su stajali u prednjem dvorištu da gledaju kako im gospodar ide u zatvor.

Još je vladao mrak. Gospođa Kasim ne izađe iz kuće. Englez je pričekao da se gospodin Kasim smesti na zadnje sedišta kola,

dade glavom znak motociklistima, te kad oni pokrenuše svoje motore, uđe i on sâm u kola i zatvori vrata. Sad kad je obavio najneprijatniji deo posla, rado bi ispušio cigaretu. Zavuču ruku u džep. Ponudiće i gospodina Kasima, da pokaže kako ceni njegovu saradnju. Kad je poslednji put hapsio nekog člana Kongresa, odigrala se krajnje neprimerena scena: sarkazam, grdnje, čitanje bukvice na račun nepravičnosti Radža, čitavim putem do zatvora. Gospodin Kasim bio je uzor uzdržanosti i lepog ponašanja. Ali opet, on je musliman, a muslimani su ljudi od dela, ne od praznih priča. S njima tačnije znaš na čemu si, a i oni znaju kad da se dostojanstveno poviju pred neumitnim. Tim podsećanjem da je gospodin Kasim musliman, međutim, policajac shvati da onda verovatno nije ni pušač, a kad je to shvatio, učini mu se da će pristojnije biti da ni sâm ne zapali.

„Izvinite, gospodine Kasime“, reče ser Džordž Malkom.

Nalazili su se u ogromnoj sobi visoke tavanice, gde se 1937. gospodin Kasim predstavio prethodnom guverneru i saslušao zvanične i poprilično nerade reči poziva da se oformi ministarstvo, a gde se u oktobru 1939. ponovo pojavio da preda pismenu ostavku, i svoju i drugih kolega. U ovoj je odaji bio još u mnogo drugih prilika, ali te dve su mu u pamćenju ostale kao najznačajnije.

„Molim vas, ne izvinjavajte se“, reče on. „Hapse li i Gandidžija?“

„Da, koliko ja znam.“

„A komitet u Bombaju?“

Guverner klimnu glavom, potom kaza: „Prilično zamašno čišćenje ovog puta, da se ne lažemo. U džak sa ostalima idu čak i tipovi iz potkomitetâ tvog rejona.“

Kroz jedan visoki prozor sad se nazirala svetlost. Kasim je tek razaznavao udaljenu gromadu sekretarijata. Dok je on tamo bio ministar, svetla su često gorela po čitavu noć. Pričalo

se kako je prilikom njegove ostavke bivši guverner čekao dok nije ostao sam sa svojim pomoćnikom, a onda rekao: „Hvala ti bože, sad ćemo konačno imati trun mira.“ Jedan Englezdomišljan iz sekretarijata na to je prokomentarisao: „A šta bi nam falilo? Rat traje već dva meseca“, pa se, kao i ostali, vratio običaju da iz kancelarije izlazi u četiri posle podne kako bi stigao na partiju tenisa i pićence u klubu pre no što ode kući da se preobuče za večeru.

Guverner sad kaza: „Ako dobro shvatam, spakovali ste se sinoć. Rade li to isto i vaše kolege, šta mislite?“

„Možda. Ne znam. Da li bi trebalo da se pakuju?“

„Većina njih.“

„Jesu li sad u zgradi?“

„Ne. Na drugom su mestu.“

„U Kandipatu?“

Guverner ne odgovori. Kasim to nije ni očekivao. U slučajevima masovnih hapšenja kao što je ovo, Britanci su apsurdno tajnoviti povodom mestâ gde će strpati vodeće članove Kongresne partije pod ključ i katanac.

„Ako su oni u Kandipatu ili gde već, zašto sam onda ja doveden ovamo?“

Guverner skide naočari, zanjiha njima, a onda ih spusti na upijaću hartiju. Sto mu je bio u neredu. U vreme njegovog pretahodnika taj sto je uvek bio neugodno besprekoran.

„Želeo sam da porazgovaramo“, reče.

„Pre nego što me pošaljete u Kandipat?“

„Mislim da ne bi valjao Kandipat. Slažete se?“

Kasim se osmehnu. „Znači li to onda da mogu da biram?“

„Verovatno.“ Guverner se zavalio na naslon i prebaci preko njega jednu ruku. Druga ruka mu se igrala naočarima. „Kakva prokleta glupost, zar nije tako? Šta su vaši ljudi očekivali od nas? Da mirno sedimo i puštamo vas da zakočite sve u zemlji? Je li iko s trunom zdravog razuma zaista očekivao da pristanemo na ucenu i podarimo vam nezavisnost tek onako, usred svetskog rata, dok se Japanci kočopere na Čindvinu?“

„A je li iko s trunom zdravog razuma razmišljao o tome hoće li pomoći ako nas sve pohapsite, od Gandija pa naniže?“

„Da, ukoliko ćete tako prestati da podstičete fabričke radnike na štrajkove, da onespobljavate pruge, da zatvarate luke, da hrabrite vojnike da bace oružje. Eto za šta ste juče u Bombaju glasali.“

„Ja nisam glasao, guvernerdži.“

„Ne, niste glasali zato što ste prošle godine podneli ostavku u kongresnom komitetu. S druge strane, niste se ispisali iz Kongresne partije. Kolaju glasine da ste i to razmatrali.“

„Neosnovane glasine.“

„Jesu li neosnovane? Jesu li, uistinu?“

Kasim skrsti ruke.

„One su pretežno ishod trenutnog, uza sve poštovanje, zanošenja – na primer – gospodina Džine.“

Guverner se nasmeja. „Da, za to sam čuo. A je li istina *to*? Da vam je Džina obećao portfelj u Bengaluu ili Sinduu ako pređete u Ligu?“

„Recimo samo da je moja ostavka u Sveindijskom kongresnom komitetu pobudila njegovo zanimanje. Izvesni gospodin dobio je zadatak da se raspita kakve bi mi mogle biti dalje name-re. Tačno je da je bilo nekih nagoveštaja ružičaste ministarske budućnosti u jednoj provinciji gde su muslimani većinski deo stanovništva, ali nije palo nikakvo određeno obećanje.“

„A vaš odgovor?“

„Samo gola istina. Da sam podneo ostavku u komitetu kako bih više vremena posvetio svom pravničkom poslu i da ni u kom slučaju nisam oportunist. Možda bi trebalo da naglasim da to nisam i pre nego što nas dvojica produžimo razgovor. Upravo pomišljate da mi ponudite rupu kroz koju bih mogao da umaknem i izbegnem zatvor, rekao bih.“

„Nije to rupa. Ali tačno je da bi bilo grozno traćenje vašeg vremena i darovitosti ako biste zaglavili zatvor baš u trenutku kad ste ozbiljno razmatrali podnošenje ostavke u Kongresu, zar ne?“

„Ne razmatram ga ozbiljno, guvernerdži. Ne razmatram ga uopšte, niti sam ga ikad razmatrao.“

„Da li biste ga razmotrili sada?“

„A da li biste vi meni obrazložili zašto bi to trebalo?“

Guverner se ispravi, vrati naočari na nos, pa dohvati olovku. „Da, gospodine Kasime. Obrazložit ću vam, mada se obrazloženje, koliko ja vidim, svodi na jedan jedini razlog – da više niste u milosti kongresne politike. Odavno im već niste u milosti, i intelektualno se i emocionalno udaljujete od Kongresa sve više, sa svakom nedeljom koja proteče. Niste imali strpljenja za Kongres kad je pobedio na provincijskim izborima trideset sedme, nego ste cepidlačili povodom preuzimanja kancelarija. Niste imali strpljenja za rešenje kojim bi se spasla njegova čast, rešenje koje bi im omogućilo da se pretvaraju kako preuzimaju dužnost samo da pokažu kako plan za federalnu centralizovanu vladu ne bi funkcionisao. Uspaničili ste se kad ste ustanovili kako niste u stanju da oformite provincijsko ministarstvo koje će ispravnije odražavati želje izbornog tela. Kongresna većina u provinciji bila je pretanka, neminovno je sledila koalicija. Vi ste u svom kabinetu hteli Navaz-šaha, ali nijedan vaš kolega iz Kongresa nije se saglasio, zato što je on musliman iz Lige. Bili ste dovoljno realistični da se povinujete pred neizbežnim, i dovoljno dobar partijac da se postarate da u svim važnim zakonodavnim tačkama skupštine naćinite kompromis s muslimanskom Ligom, a ne sa induskom Mahasabom. Zbog toga su vas kritikovali. Ljudi su govorili: zagrebi Kasima po površini i ispod ćeš naći Džininog ćoveka. Ali vi ste se radije upustili u rizik od takvih kritika i izazvali u skupštini poraz, umesto da prilagodite svoj program i obezbedite stabilniju većinu kongresovaca i induskih desničara.“ Guverner se osmehnu. „Kao što vidite, dobro sam se spremio za ćas. Zato me pustite da nastavim. Znali ste šta se zbiva po oblastima, i znali ste da je većina onoga što muslimani prićaju da se događa teško preterivanje, ali bili ste svesni svih opasnosti i grozili ste se što u vašim rukama

postoji dokaz o javnom zastrašivanju na delu. Videli ste da u Kongresu – šta god oni u njemu tvrdili da su: narodna partija, sekularna partija, partija posvećena idealu nezavisnosti i nacionalnog jedinstva – ima ljudi koji ga nikad neće posmatrati drukćije do kao organizaciju kojom vladaju Indusi, i ćiji je istinski motiv vlast za Induse, i koji sad kad su stekli moć istupaju na otvoreno. I to vas je uznemirilo. Svaki put kad je do vaših ušiju dopro neki slućaj da su nekog muslimana diskriminirali, ili da mu je naneta nepravda, ili da je nad njim izvršeno nasilje, ili da su muslimansku decu terali da pozdravljaju zastavu Kongresa ili da pevaju njegovu himnu u školi, vi niste to videli isključivo kao nešto što je samo po sebi za osudu, kakva god da je posredi provokacija, već kao još jedan ekser u mrtvaćkom sanduku, kao još jedan klin zariven između dve najbrojnije zajednice. I još nešto vas je uznemirilo, kad ste shvatili da ste ćovek koji ne slući jednog već dvojicu gospodara: biraćko telo kojem ste odgovorni, i Vrhovnu upravu Kongresa. A uznemirilo vas je zato što Vrhovna uprava sama po sebi nije administrativno obuhvaćena sporazumom. Nije odgovorna biraćkom telu, ali nadzire i usmerava vas koji jeste. Te kad je Britanija objavila Nemaćkoj rat i kad je vicekralj objavio rat Nemaćkoj, i kad je vaša Vrhovna uprava zamerila što se rat objavljuje bez konsultacije s njome pa pozvala sve ministre Kongresa da podnesu ostavku, podneli ste ostavku i vi. Podneli ste ostavku zbog diktature jedne politićke organizacije koja nema odgovornost pred biraćima zemlje, sem po provincijama, gde deluje preko ljudi poput vas. Videli ste besmislenost tog zakonskog uređenja, ali ste predali ostavku, predali je ovde, u ovoj sobi, mome prethodniku, a on ju je pozdravio, zato što je bio ćovek koji pripada staroj školi gde se mislilo da je Indijom moguće upravljati jedino putem dekreta, ćovek koji je sedeo po strani i umirao od smeha posmatrajući tu farsu ministarstva, kad su ministri pokućavali da sluće i biraćkom telu i svojim politićkim gazdama, i koji i sad sedi po strani, odiše od olakšanja i već

prisvaja sebi guvernerska ovlašćenja koja sam nasledio ja. I nije vas pogodila samo besmislenost zakonskog uređenja, već politička ludost tih ostavki, tog moranja da se podnese ostavka. Bez moći, politika je presipanje iz šupljeg u prazno, a upravo moći se vaša stranka odrekla. Znali ste šta će se desiti, i gledate kako se dešava. Koliko su sedišta rezervisanih za muslimane u zakonodavnoj skupštini trideset sedme osvojili muslimani koji nisu u Ligi? Veoma malo, ako se broje i oni vaši. Koliko bi sedišta takvi osvojili kad bi izbori bili sutra? Jedno, nijedno? Gde bi tad bila vaša nategnuta većina Kongresne partije kad većina vaših neopredeljenih muslimana, pa čak i neki od vaših iz Kongresne, pređu u Ligu? Preslikajte to stanje širom Indije, i gde je onda dokaz da vaša partija govori u ime čitave Indije? Gde je, gospodine Kasime? Kud nestade? Odgovor odlično znate, isto kao i ja. Propao je. Otišao niz vetar. Pao u vodu. A zašto? Zato što je vaša partija previdela činjenicu da je pri prvom sticanju političke moći stara bitka izvojevana i da počinje nova. Stara bitka bila je borba za nezavisnost Indije, i iako možda sad tako ne mislite, nezavisnost Indije je postala unapred svršena stvar još trideset devete, čim su ljudi poput vas postali ministri provincija. U programu vam je još bila stavka da se oslobodite nas, ali oslobađanje od nas više nije bila *bitka*. Pravu bitku predstavljalo je održavanje i širenje kruga moći vaše partije. Ja nemam strpljenja za ljude, a to su uglavnom moji saborci i zemljaci koji se zalažu za vladavinu straha u onome što nazivaju jednim spektaklom Indijaca što se džapaju među sobom jer nisu u stanju da se slože oko toga kako treba da bude raspodeljena moć koju će naslediti. Naravno da se ne slažete. Naravno da ćete se džapati. To je znak vaše svesti da se više ne borite za princip, jer je taj princip već postignut. Borite se za političku moć nad onime što vam je ustupljeno. Logično. I esencijalno. To je neizbežno stanje ljudske svesti. Kad ste se svi odrekli moći koju ste stekli, u uverenju da pokrećete nov udarac za nezavisnost Indije, nikakav udarac niste vi pokrenuli. Udarili ste na vlastito

postojanje i moguću političku moć. Suzili ste krug u kom ste se, uz malo nade, mogli takmičiti. To što je mnoštvo muslimana poverovalo da je u pravu Liga, i da bi Kongres koji vlada Indijom značio hinduističku Indiju i da bi usled toga posledično cepanje ove zemlje postalo maltene neizbežnost – nije to toliko zbog onoga što ste svi vi uradili između trideset sedme i trideset devete, već zbog toga što ste se okanili moći, a okanili ste je se zato što niste razumeli koliko je važno sačuvati je. Velim 'vi', ali ne mislim na vas, gospodine Kasime. Vi dobro znate značaj moći i koliko je glupo dići ruke od nje, baš kao što znate i kakva je glupost i ovo poslednje što je uradila vaša partija, kakva je glupost to što ne priznaje posledice one prve budalaštine, što misli da možete vratiti sat na trideset devetu godinu, praviti se da ne primećujete Džinu i pretvarati se da se prava svađa još vodi između Indije i Britanije, i da se Britanci samo igraju iste stare igre 'zavadi pa vladaj', i ne puštaju vas kao zmi-ja žabu. Znate vi vrlo dobro, kad je Krips istupio u aprilu, vaša stranka je tad imala poslednju šansu da povрати svoj položaj. Dobro znate da, prvi put u čitavoj ovoj dugoj, melanholičnoj istoriji konferencija, radničke partije i pregovori za okruglim stolom u okviru Kripsove misije nisu značili da samo *mi* ponavljamo iste stare poteze, elegantno vas uklanjajući uz najmanji napor. Jeste bila reč o nama, ali o nama pod spoljnim pritiskom, pritiskom saveznika, a naročito Amerike, i mislim da razumete specifične prednosti takvih pregovora, s ljudima koji su pod neakvim pritiskom. Mislim da razumete i to da su Kripsovi predlozi bili najbolji koje ćete uopšte i dobiti dok traje rat, i da vam je to bila i poslednja prilika da suzbijete Džinu. Ali šta se dešava? Vaša je partija poput poplašenog konja ustuknula i od same pomisli da bi neka provincija ili grupa provincija imala moć da se otcepi od posleratne indijske zajednice i da uspostavi vlastitu državu. Šta to znači?, pitaju oni. A šta bi drugo značilo nego Pakistan? Ali ko je čak i pre neku godinu uopšte i čuo za neki tamo Pakistan, a nekmoli razmišljao o njemu kao

nečemu ostvarljivom? E pa, sad je više nego ostvarljiv. I te kako izvestan. A ne bi bio da ste pristali na Kripsove predloge, da ste se vratili u svoje službe, prihvatili rat i na kraju ostali u zemlji kojoj ste pomogli da se izbori za pobjedu i nezavisnost, i da ste se uzdali u zdravu pamet njenih ljudi da neće dozvoliti da im se zemlja pocepa posred srede. Umesto toga, vi raskidate s Kripsom, čitavo leto provodite živeći u oblacima i smišljajući neku apsurdnu teoriju, da će Britanci, ako Indiju načinite nepokornom, otići, a Japanci kao bajagi neće ući. I dok kujete te sumanute planove, puštate Džinu da i dalje širi moć zato što su po provincijama s većinskim muslimanskim stanovništvom u kancelarijama ostali Džinini ljudi. A onda sledi kruna gluposti, rezolucija koja je pametna koliko i poziv na opštenarodni ustanak. Ni s tim se ne slažete, je li tako, gospodine Kasime? Zna da Britanci neće naprosto zaboraviti svu ovu budalaštinu razaranja Indije koja se dešava dok oni nastoje da usredsrede sve svoje snage na Japance, ne samo da bi – podsećam vas – spasli sebe i svoju zemlju već i vas i vašu zemlju. Sve vi to znate, gospodine Kasime, ali još ste stub Kongresne partije, jedan od njenih najpoznatijih i najomiljenijih muslimana, dobra propaganda za njih i naoko živi dokaz da je istinita njihova tvrdnja kako su sveindijska stranka; vi ste od onih koji su u ovoj provinciji dovoljno uticajni da neću ni trenutka razmišljati da li da vas strpam u zatvor kao mogućeg inicijatora buna i državnih udara, jer vaša stranka, vaša stranka, gospodine Kasime, juče je počinila veleizdaju svojom zaverom da preduzme korake kojima će proračunato pomoći i olakšati neprijateljima kralja-imperatora. A meni se po glavi vrti jedno krupno pitanje: zašto je to još vaša partija, gospodine Kasime? Kakvu zvaničnu politiku ili kurs je usvojila i sledila za poslednje tri godine a da ste ih iskreno smatrali mudrima ili delotvornima?“

„Možda i nikakvu“, kaza Kasim.

„Upravo tako. Te dakle, dragi moj Kasime, nemojte ovog jutra u divljinu sa svima njima ostalima. Koliko god da bude

trajalo – a ja slutim da će potrajati – silna je šteta za vaš dar, šteta za pogrešno usmerenu odanost. Sad napolje. Pišite Maulani Azadu. Pišite koliko jutros, pišite ovde i sada. Pošaljite podnesak ostavke. Ima li zgodnijeg trenutka? I onog časa kad napišete tu ostavku, ja ću pocepati ovaj tupavi dokument kojim se odobrava vaše hapšenje. Otkako ste se trideset devete povukli iz službe, niste počinili nijedan jedini prestup, ni rečju, ni pismom, ni pamfletom, niti bilo čime kazanim javno ili privatno, nikakav koji bi vas teretio i pretio zatvorom. Sad vam zatvor preti samo zbog uporne privrženosti Kongresu, i vašeg neprekidnog položaja vodećeg člana organizacije koju proglašavam nezakonitom.“

„Sasvim mi je jasno, ser Džordže.“

Guverner je promatrao izraz Kasimovog lica. Zatim ustade, priđe jednom izduženom prozoru, pogleda kroz njega pa se opet vrati, sporim korakom. Kasim je čekao, ruku još skrštenih u krilu.

„Želim vas u svome izvršnom veću“, reče guverner. „Kad bi po ustavu bilo moguće da povratim autonomiju ovoj provinciji, znao bih koga bih pozvao da bude glava administracije. A sem toga što želim da budete *uz nas*, hoću i da iskoristim vaše talente, gospodine Kasime.“

„Vrlo ste ljubazni, ser Džordže. Neizmerno sam polaskan.“

„Ali odbijate, je li tako? Odbijate da podnesete ostavku. Tvrđoglavo hoćete u zatvor. Onda mi oprostite. Nadam se da se niste uvredili. Nije mi to bila namera.“

Kasim odmahnu rukom. „Molim vas. To znam.“

Guverner sede, skide naočari i poigra se malo njima kao maločas, mada ovog puta obema rukama, nagnut napred, laktovima navaljen na sto. „Traćenje!“, iznenadno dreknu. „Traćenje! Zašto, gospodine Kasime? Slažete se sa svime što sam rekao, ali čak ne tražite ni vremena da promislite o mome predlogu. Odbijate ga ne trepnuvši. Zašto?“

„Zato što mi samo nudite posao. Ja tražim zemlju, i ne samo zemlju.“

„Zemlju?“

„Neslaganje oko njenog traženja jednako je prirodno kao ono što vi rekoste, džapanje oko toga kako će moć biti raspo- deljena kad zemlju budemo osnovali. I kao što takođe rekoste, mnogo puta se nisam složio s drugima oko toga, i ljudi su mno- go puta od mene očekivali da podnesem ostavku i promenim političke saveznike. Da su pristupi i sredstva sve što je bitno, mislim da bi mi Kongres odavno video leđa. Ali oni nisu bitni, to je moje ubeđenje. Važna je samo ideja kojoj se ti pristupi i sredstva usmeravaju. Tom idejom se vodim četvrt veka, i tu ideju, uprkos svim manama moje stranke, i dalje smatram oličenom u mojoj stranci i samo u toj stranci, guvernerdži, i nigde drugde. Igrom slučaja, ne slažem se s vama kad kažete da je nezavisnost Indije unapred rešena stvar. Nezavisnost nije nešto što možete podeliti u faze. Ili je ima, ili je nema. Mogu se preduzeti izvesni koraci da se ona ostvari, a mogu se pred- uzeti i drugačiji, koraci koji će je omesti. No ideja kojom se ja vodim nije sama nezavisnost, niti je to ideja kojom pokušava da se rukovodi moja partija, nesumnjivo čineći u tom procesu mnoge greške i donoseći pogrešne procene. Ta ideja, znate, nije da se jednostavno otarasimo Britanaca. Reč je o ideji da se stvori jedna država koja će biti sposobna da ih se otarasi, i istovremeno sposobna da zauzme svoje mesto nove države u svetu, a znamo da svaki unutrašnji raskol naših interesa koči stvaranje takve države. Eto zašto insistiramo na tome da je Kongres sveindijski. On je pre svega Sveindijski kongres jer mu ne možete oduzeti ideju da ima pravo to da bude. Tek na drugom mestu on je politička stranka, iako će jednoga dana morati to da postane. Za to vreme, guvernerdži, mi pokušavamo da obavimo onaj posao za koji je vaša vlada oduvek smatrala probitačnijim da ga ostavi nedovršen, posao ujedinjenja Indije, stvaranja osećaja kod svih Indijaca da su ono što jesu, da su pre svega Indijci. Možda mislite da to radimo kako bismo stvorili čvrst otpor Britancima. Samo ćete delimično biti u pravu. U

osnovi to radimo zarad same Indije, za doba kad vi odete. I radimo uglavnom u tami, sa tek majušnim treptajem svetlosti pred sobom, jer kako takvu Indiju nikad nismo imali, ne zna- mo kakva ta Indija treba da bude. Eto zašto kažem da tražimo zemlju. Bolje ću tragati za njom u zatvoru, bojim se, nego sa sedišta u izvršnom veću vaše ekselencije.“

Dok je Kasim govorio, guverner je potražio pa našao neku fasciklu, i sada iz nje izvadi papir. Pruži ga preko stola. Kasim rasklopi ruke, uzme papir, pa stade po džepu da traži naočari.

„Kao što ćete i sami videti, gospodine Kasime, ovo je jed- na vrlo kratka beleška koja će, ukoliko je potpišete, značiti da pristajete da nećete počinuti niti izazvati nikakav akt čije bi delovanje narušilo mir ili omelo odbranu naše Imperije. Vaš pristanak bi važio u periodu od šest meseci po potpisivanju. Kao što ćete takođe videti, ima tu jedna dopuna: ovaj ugovor, u slučaju potrebe pozivanja na njega, znači i najveće zalaganje da se spreče posledice takvih aktova ukoliko bi ih počinio neko drugi. Primitićete da na ovoj hartiji ne piše ništa o istupanju iz Kongresa. Ali potpišite i ja ću svejedno iscepati ovaj drugi dokument.“

„Da, jasno mi je“, reče gospodin Kasim. Potom spusti bele- šku na guvernerov sto i vrati naočari u futrolu. „Znači, ipak očekujete gužvu. Shvatili ste koliko vam ne ide naruku da nas trpate u zatvore kako biste nas sprečili da dižemo na noge, što biste vi rekli, rulju. Ali ta rulja možda ustaje sama od sebe. A to se ne dâ držati na uzdi. Oni žele da znaju šta radite s nama. Sad izranjaju svi mogući neželjeni elementi. Zato hoćete da vam budem kao neki *ex-officio* mirotvorac, naoružan medenim ustima, a bez integriteta. Kako rekoste, na ovom papiru ne piše ništa o istupanju iz Kongresa, ali za time ne bi ni bilo potrebe, naravno. Ako ga potpišem, izbaciće me. Isto mi je a potpisao, a podneo ostavku. Ne mogu da ga potpišem. Niste to od mene ni očekivali, ali valjda vam se učinilo da вреди pokušati. Nažalost, s ruljom ćete morati da izađete na kraj bez mene.“

„E pa, to bogme možemo i hoćemo.“ Neko vreme guverner je ćutao, posmatrajući Kasima. A onda reče: „U ćudnom ste položaju.“

„Ja ne smatram da je ćudan.“

„Mislio sam na vać privatni ćivot. Na vaćeg starijeg sina, recimo, koji je u neposrednoj slućbi kralja-imperatora. Borio se na Malajskom poluostrvu, a sad je ratni zarobljenik kod Japanaca. Oduvek sam se išćudavao kako ste mu dozvolili da stupi u vojsku.“

„Dozvolio? Nije on bio ni u kakvoj obavezi da traći moju dozvolu. To je ćeleo. Indija mora imati i vladu i vojsku. On je postao oficir. Ja sam postao ministar.“

„I obojica ste slućili kruni. Lepo. Ali vi viće to ne ćinite. On ćini. Nesumnjivo ste ćuli ćta se ćućka o pritisku koji se vrći na indijske zarobljenike, bili oni oficiri ili redovi; hoće da ih pućtaju iz logorać, ali ako se prikljuće jedinicama koje će se boriti rame uz rame s Japancima. Vest o vaćem hapćenju neprijatelj bi takoće lepo iskoristio i dodao tom pritisku u slućaju vaćeg sina. On je vrstan oficir, rekao bih. Njima bi koristio. A njegova oficirska odanost mogla bi se naći u tećkom iskućenju ukoliko ćuje da smo mu oca strpali u zatvor. U trenutnim okolnostima, on ne moće jednostavno da dā ostavku kao ćto ste vi dali ostavku na vaće ministarsko zvanje. A razlika postoji, zar ne?“

„Mislim da će tu razliku on znati da uvaći. Bać kao ćto će uvaćiti moj stav da ne smem dopustiti da mi lićni obziri utiću na polićki sud.“

„Da“, kaza guverner, „i oćekivao sam to“ – zatim ustade, ali na takav naćin da je Kasimu jasno stavio do znanja da je razgovoru kraj. Ustade i ovaj. Ispod laćićice je osećao staru, dobro znanu prazninu. Nije mu se išlo u zatvor.

Guverner prući ruku. Kasim je prihvati.

„Naćalost, trenutno ni u kom slućaju neće smeti da se zna gde ćete se nalaziti, a to ogranićenje, opet naćalost, odnosi se i na vaću porodicu. Pisaće vam preko vladine slućbe, a vaća pisma

će stizati direktno ovamo. Nadam se, gospodine Kasime, da ćete katkad porazmisliti o tome da pićete i meni.“

„Hvala vam. Hoće li mi biti dozvoljeno da primam novine?“

„Daću im sve neophodne naloge.“

„Onda zbogom.“

„Zbogom, gospodine Kasime.“

Kasim obori glavu, oklevaće malo, a onda krenu ka dvokrilnim vratima, iza kojih ga, ćto je i on znao, ćeka mladi policajac kome ga je onaj stariji predao, kao i dva britanska vojna policajca. No taman kad je stigao do vrata, ću guvernera kako ga pozva, pa se okrete. Guverner je joć stajao za stolom. On razmahnu obema rukama, pokazujući sto i papirćine po njemu.

„Mogu li vas ispratiti s nećim zanimljivim ćto mi je upravo palo na pamet?“

„A ćta je to, ekćelencijo?“

„Pomisao da će ovaj sto jednoga dana verovatno biti vać.“

Kasim se osmehnu i pogleda po sobi. Ta pomisao, u ovom konkretnom trenutku, izazivala je takoreći mućninu. On reće: „Da. Verovatno ste u pravu“ – i joć se smećeci, okrete se i preće poslednjih nekoliko koraka do svog neposrednijeg zatvora, u blićjoj budućnosti.

U sumrak su gospodina Kasima povelili iz sobe na spratu gde su ga drćžali ćitav dan, pa ga sproveli do boćnih koloseka ćeleznićke stanice u ranpurskom vojnom naselju. Tu su ga ubacili u vagon, od onih kakvima se prevozi vojska, gde je većina prozora zamandaljena ćelićnim ćaluzinama. Mladome policajcu zadućenom za njega pridrućio se joć jedan. Na jedinim vratima vagona ćuvao je straću naorućan dećurni. Prilazeći vagonu, Kasim vide da joć nije spojen s lokomotivom. Okolo je bilo joć vojnika i ćandara. Oćekivao je da će po ulasku u vagon zateći joć putnika – prijatelja, bivćih kolega, ali ne, bio je sam. Dva mlada policajca tiho su nećto razgovarala, većinom jednosloćnim rećima.

On razmesti sebi postelju na jednoj drvenoj klupi. Unesoše mu poslužavnik s večerom: supa, piletina, povrće, i sutlijaš preliven pekmezom – očigledno sve odabrano po jelovniku u evropejskom stilu iz staničnog restorana. Dok je jeo, jedan policajac skoknu da i sam večera. Posle pola sata se vratio, te na večeru ode njegov kolega. Kasimov poslužavnik preuze Britanac iz vojne policije. Prvom stražaru pridruži se još jedan. Oko devet sati, vagon spojiše s kompozicijom, a onaj policajac pristize iz restorana. Zatim se obojica smestiše pri sredini vagona, tako da je gospodin Kasim bio na jednom, a stražari na drugom kraju. Voz krenu. Kasim je čitao. Policajci su nastavili svoj tihi razgovor. Pušili su cigarete. Povremeno bi razmenili pokoji vic. U deset, dok je voz još išao polako, nesigurno, kao da napipava put preko skretnica i gvozdениh mostova, gospodin Kasim lecnu policajce naglo ustavši i otvorivši kofer. Osetio je da su dotakli futrole kako bi proverili jesu li im revolveri tu. On iz kofera izvadi sedžadu, a onda se okrete ka njima.

„Pretpostavljam da nijedan ne zna da mi kaže u kom je pravcu zapad?“ Osmehnu se i bi nagrađen neodređenim, nerazgovetnim, ali ne ni sasvim nedruželjubivim odgovorima da ne znaju, a zatim razvi sedžadu po podu, te stade načas da se pribere kako bi krenuo da otklanja išu*. Potom je obavi izgovorivši sva četiri propisana rekata.

Te noći se nekoliko puta budio. Policajci i stražari su na smenu kunjali. Posmatrao im je lica: mlitava, udaljena, u mutnim šarama svetlosti sijalica što su ostale upaljene. Svetlo je tek malo dopiralo do njegovog kraja vagona, a jednom je, zato što se pomerio i privukao pažnju policajca koji je trenutno bio na redu da čuva stražu, uzvratilo ovome na neljubopitljiv, ravno-

* Pet dnevnih molitava (namaza ili salaha) koje muslimani redovno klanjaju jesu: sabah namaz ili fadžr (u sunčev rođaj), podne namaz ili dur (iza samog podneva ili nešto kasnije), ićindija ili asr (predveče, zavisno od odredaba lokalne medrese), akšam ili magrib (posle zalaska sunca) i jacija ili iša (između sumraka i zore). Svaka molitva sastoji se od više rekata. (Prim. prev.)

dušan, napola sanjiv pogled koji kao da je trajao čitavu večnost dok nije shvatio da su i Kasimu oči otvorene, te je pogledao u stranu, zapiljivši se u skrštene ruke. Kad se Kasim sledeći put probudio, ovaj je spavao, a njegov kolega je sedeo povijen, laktovima navaljen na kolena, zamišljeno zagledan u vlastite ukrštene šake, pri čemu je u jednoj gorela cigareta. Kasim diže ruku i pogleda u fosforescentne kazaljke svog časovnika. Još malo pa pet. Voz je stajao, ali po svoj prilici nije još bio stigao na odredište. Iz daljine, kroz tišinu, čulo se zavijanje šakalâ. On ustade, svestan naglog pokreta koji je načinio budni policajac zadužen za njega. Iz kofera izvadi torbicu od mušeme, kožni neseser, kutiju sa sapunom, ubrus i pribor za brijanje – sve ono što je preksinoć spakovao, pa ode u toalet. Na vratima nije bilo brave. Prljave zelene pločice i star, ispucao porcelan osvetljavala je jedna jedina sijalica. Na prozoru su bile gvozdene rešetke. Iza njih, neprozirno matirano staklo. Tu se oprao i obrijao, pa ponovo obukao istu odeću u kojoj je i dotad putovao. Voz ponovo krenu. Od pokreta se vrata zanjihale, otvoriše, pa zalupiše. Kad je izašao, oba policajca bila su budna. On im klimnu glavom u znak da im želi dobro jutro, vrati stvari u kofer, izvadi sedžadu i izmoli dva rekâta fadžra. Pri poslednjem klanjanju, ponovi u sebi jedan odlomak iz Kurana. Hvaljen neka je Onaj koji je u jednom času noći preveo Svoga roba iz Hrama časnog u Hram daleki. Hvaljen Alah, koji Sebi nije uzeo deteta i koji u vlasti nema ortaka, i kome ne treba zaštitnik zbog nemoći.

Klečeći, opet je smotao sedžadu, vratio je u kofer i zaklopio bravice. Uvio je madrac i vezao ga remenjem. Potom je seo na tvrdu klupu od letava. Policajci na smenu odoše u toalet na drugom kraju vagona. Stražar što je čučao pred vratima ustade i razbudi usnulog sadruga, zatim spusti prozor i pogleda napolje. Voz stade. Kiša je dobovala po krovu. Kasim se pitao je li mu žena već budna. Razmišljao je o udatoj kćeri u Pandžabu, o sinu Ahmedu u Miratu, o starijem sinu Sajedu koji je u bogzna kojoj rupi tog svog pakla zarobljeničkog logora.

Voz je, gotovo neprimetno, još jednom krenuo. Oba policajca behu se izmila i oprala. Sad su na smenu pak otišli stražari, u taj drugi toalet. Policajci su nešto međusobno mumlali. Jedan pogleda na sat i proteže se, pa priđe otvorenom prozoru. Sigurno se sad razdanjuje, pomisli Kasim. Policajac neko vreme ostade na prozoru. Vagon je prožimala siva izmaglica što je sa sobom nosila dašak ranojutarnje studije, te su lica Kasimovih čuvara odjednom delovala kao u neznanaca. Policajac se manu prozora pa se pridruži kolegi. Mora biti da mu je dao neki znak. Uzeše da pritežu opasače. Jedan dohvati kapu. Kasim odvrati pogled, opet osetivši u sebi onu prazninu. Posle nekoliko minuta voz stade. Načas je, usled tišine, Kasim pomislio da ih je postavio signal, ali tišinu tad prekide neki glas spolja. Okrenuvši se da pogleda, Kasim vide jednog policajca opet na prozoru. Razgovarao je s nekim ko je stajao prilično niže od vagona. Tren kasnije, on otvori vrata i siđe. Njegov kolega ostade u vagonu, ali na otvorenim vratima. Zapali cigaretu. Jedan vojnik zabaci pušku na rame i stade da razgleda levi dlan kao da se posekao ili ima trn. Vagon odjeknu metalnim zvukom. Odvajali su ga od kompozicije. Kiša beše prestala da pada. Spređa se začu pištaljka. Kasim ustade. Stražar prestade da gleda sebi u dlan, a policajac na vratima se osvrnu, potom ponovo izviri na vrata. Odgovori nešto onom glasu odozdo, pa se skloni sa ulaza. U vagon se ispenja neki treći policajac, s trakom oko rukava.

„Gospodin Mohamed Ali Kasim?“, zvanično upita, kao da obavlja tek redovnu proveru.

„Da.“

„Ovuda, molim.“

Kasim uze kofer i madrac. Ostali se izmakoše da on prođe. Na vratima je pogledao dole, u lice onog policajca čiji je pogled onako presreo noćas. Na to kaza: „Bio bih zahvalan ako mi pomognete oko prtljaga.“

Dole su, odmah pored, stajala dva vojna policajca. Vagon se nalazio u depou. Pred zamandaljenim ulazom skladišta bio je

parkiran kamion. Kasim oseti miris ugljene prašine. Policajac pruži ruku i Kasim se isteže predajući mu kofer, sve dok ne oseti da je ovaj preuzeo težinu. Zatim usledi i madrac. Policajac oboje spusti dole na šljaku. Kasim se okrete licem prema unutrašnjosti vagona dok se spuštao uskim strmim papučicama; zatim osta čekajući. Policajac s trakom siđe. Pokaza na prtljag.

„To vam je sve?“

„Da.“

„Odlično. Moji će vas sprovesti u kamion. Krenite s njima, molim.“

„Smem li biti bezobrazan pa pitati kuda me vodite?“

Policajac s trakom je oklevao.

„U tvrđavu“, naglo reče.

„Tvrđavu?“

I opet je policajac oklevao. Kasimu se učini da se iznenadio. „U Premanagar“, objasni ovaj.

„Hvala vam. Nisam znao.“

Tad se obazre oko sebe. Sporedni kolosek bio je isti kao i svaki drugi. A on u Premanagaru nije bio još od proputovanja provincijom 1938. Nikad nije bio u tvrđavi, premda je jeste video izdaleka. Nije u pamćenju imao njenu jasnu sliku. Premanagar, prisećao se, nije daleko od Mirata, gde živi njegov Ahmed. Ako ikada saopšte porodici gde je i dopuste mu posete, možda će se vidati sa Ahmedom.

II

Major Tipit bio je sitan čovek sa veoma malo kose. Ono preostalih vlasi bilo je žućkastobelo. Lice mu je bilo smežurano i izborano. Kao čovek, bio je vrlo složen. „Ja sam zapravo istoričar“, objašnjavao je. „U vojsci sam se penzionisao trideset osme, ali opet su me iščepkali. Makar je pošteno od njih što su mi dodelili tvrđavu, jelte?“